

եկեղեցիներ ու վանքեր շատ քան ի վերջոյն հաստատեցին ժողովրդի մէջ կրօնական—բարոյական գաղափարների տարածման գործի նպաստելու նպատակով: Այդ քանակութեամբ մի մի թեթև պահարաններ են կրօնական—բարոյական բովանդակութեամբ գրքերով և տետրերով, որ շրջանում են գիւղէ գիւղ և ամէն տեղ մի քանի օր պահելով՝ բաժանուում են ժողովրդին կարգաւ:

— «Յերկ, վեսան»,-ի յառաջ բերած տեղեկութիւններից երևում է որ ուսաց թեմական «բարոյական յանձնաժողովների» գործը առ հասարակ շատ դանդաղ է զարգանում: Հնայելով առաջնորդների յորդորներին՝ «յանձնաժողովների անդամների թիւը ոչ միայն չէ աւելանում, այլ և շատ թեմերում ընդհակառակը նուազում է: անդամ համար ուղղներից շատերը նոյն իսկ իրանց տարեկան անդամավճարները չեն հատուցանում:

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ ՔԱՐՈՋԻՉՆԵՐԸ ՄԱՀՄԵԴԱ- ԿԱՆՆԵՐԻ ՄԵՋ:

Արեւելքում գործող բողոքական միսիոնարների համար առ հասարակ պէտք է այն ուրախալի երևոյթը նկատողութեան առնել, որ թէ նոքա և թէ նոցա ուղարկողները սկսել են վերջին ժամանակներու աւելի զգուշութեամբ և պատկառանքով վերաբերուիլ գէպի արեւելեան եկեղեցիները, անցնելով գործած սխալները հետզհետէ ճանաչել և զգալ, որ հնադարեան քրիստոնեաների մէջ մի նոր դաւանութեան քարոզելը առանձին աստուածահաճոյ գործ չէ, որ քրիստոնէութեան գործին ուղիղ մօտք այն ժամանակ միայն ծառայած կլինին, երբ ընդհակառակն կաշխատեն արեւելեան եկեղեցիներին նպատել իրենց ինքնուրոյնութիւնը պահպանելու և ներքուստ զօրանալով գործելու ոչ քրիստոնեայ հարեանների վերայ այն ազդեցութիւնը, ինչ որ հեռու աշխարհներից եկած մարդիկ գործել չեն կարող: Այսպիսի հայեացքի ջերմ պաշտպաններից մէկն է գերմանացի պատուոյ Ֆարէրը: Լինելով գլխաւոր օգնականը մեծանուն աստուածաբան և երայազէտ Գելիչի, որ նոր կտակարանը եր-

բայերէն լեզուով թարգմանել է և հրէաների մէջ քրիստոնէութիւն տարածելու գործի համար շատ աշխատանք թափել՝ Ֆարէր նորա մահից յետոյ սկսեց աւելի մահճետականների վերայ ուշադրութիւն դարձնել և գործունէութեան կենդրոնավայրերի հետ ծանօթանալու նպատակով 3 տարի առաջ մի ճանապարհորդութիւն արաւ գէպի Պարսկաստան: Այստեղ ծանօթացաւ նա հայ ժողովրդի հետ և իւր հրատարակութիւնների մէջ մեծ գովեստով էր խօսում հայերի մասին, ջատագովում էր Հայոց եկեղեցու մեծ նշանակութիւնը՝ արեւելքում քրիստոնէութիւն պահպանելու և տարածելու գործի համար:

Նորա ճանապարհորդութեան հետեանքին այն եղաւ, որ շուտով երկու երիտասարդ աստուածաբաններ՝ Դր. Յերվիկ և կանդիտատ Կէօցլէ, Պարսկաստան ուղարկուեցան մահճետականների մէջ քրիստոնէութիւն քարոզելու նպատակով: Վերջինս իմ ուսանողութեան ընկերներից և ծանօթներից է և իմ Տիւրքիզէնում գտնուած ժամանակ երկու տարի առաջ, քննութիւն էր բռնում համալսարանում: Լուսնդուն, ընդունակ, հմուտ և յառաջադէմ իւր մասնագիտութեան մէջ՝ ազատ Եւրոպայի զուակր, զեռ կեանքի հաճոյքը չվայելած, արհամարհելով իւր առջևը բաց փայլուն ասպարէզները և ամէն վտանգ աչքի տակ առնելով թոյնում է տուն ու տեղ, թոյնում է սերտ սիրով իւր հետ կապուած, իւր նշանած աղջկան և գնում է մի օտար աշխարհ, բոլորովին անմշակ տատասկոտ հողի վերայ սիրոյ և ճշմարտութեան սերմերը ցանելու: Նա մանկութենէ միսիոնար լինելու համար չէր կրթուած, որ այդ գործի վերայ իբրեւ իւր ճակատագրի, իւր կեանքի անհրաժեշտ պայմանի վերայ նայէր: Առանց լինելով նա ամենաազատ դուարձալի օրեր էր անցրել, լսել էր դասախօսութիւններ ամենաազատամիտ ուսուցչապետների մօտ, ծանօթացել իւր ժամանակի գիտութեան այն չափով, ինչ

չափով մատչելի է այդ մի բարձրագոյն ուսումն ստացած, աշխատասէր երիտասարդի: Մոլեռանդ լինել նա չէր կարող. ոչ շահի, ոչ փառասիրութեան զգացումը նորան մղել կարող էր. գերմանացիք ամերիկացիներ չեն, այսպիսի նպատակների համար նոքա հարիւր հազարներ չեն ծախսում և առատ չեն վարձատրում միսիոնարներին և կեանքի ամէն տեսակ դիւրութիւններ տալիս նոցա: Ամենամաքուր քրիստոնէական սէրը և զուտ գաղափարական ձգտումը միայն նորան առաջնորդել կարող էին և ինչպէս այժմ ցաւ ի սիրտ լսում ենք՝ նա զոհ է գնացել մատաղ հասակում իւր գաղափարին:

Պատոր Ֆարէր մի թուուցիկ թերթով յայտնում է, որ միսիոնար Քրիստիան Աէօցլէն ներկայ թուի փետր. 24 մարտ 8 - ին կիքել է իւր մահականացուն Թալլէզից դէպի Որմիա տանող ճանապարհի վերայ: Նա յառաջ է բերում Աէօցլէի նամակներից հառուածներ, ուր նկարագրուած է, թէ ինչպէս վերջինս բանտերն էր այցելում, իւր ձեռքով ինամում գեղեր և կենսական պիտոյքներ հասցնում ամենաթշուառ բանտարկեալներին: Վերջին նամակում նա պատմում է, որ իւր և իւր ընկերոջ գործունէութեան լուրը Արեգակնափաղ Շահի ականջն է հասել և սա Աէօցլէի «Քրիստոս և Մուհամէդ» բրոշիւրն ու Ֆարէրի մի քանի թղթերը պարսկերէն թարգմանել տալով և կարգալով հրամայել է մի ամսուայ ընթացքում հեռացնել միսիոնարներին Պարսից սահմաններից և այդ հրամանը գերմանական գեսպանի միջոցով յայտնել է տուել նոցա: Զմրան ցուրտ եղանակին ճանապարհորդութեան դժուարութիւններից յառաջ է եկել երեւի երիտասարդ քարոզչի հիւանդութիւնը և մարտիրոսական մահը: Ֆարէր նորա յիշատակը յաւերժացնելու համար մտադրութիւն է յայտնում.

- 1) տպել տալ նորա «Քրիստոս և Մուհամէդ» բրոշիւրից հարիւր հազար օրինակ և ցրուել.
- 2) մի մատուռ շինել տալ նորա գերեզմանի մօտ տեղացի քրիստոնեաների համար.
- 3) հը-

րատարակել նորա ճանապարհորդական նամակները՝ Պարսկաստանում նորա հանած լուսանկարներով մէկ տեղ:

«Սպասելով որ ժամանակը գայ, ասում է Ֆարէր, երբ Պարսկաստանը կբացուի կրկին մահմետականներին քրիստոնէութիւն քարոզողների առաջ, մենք ձեռնառու կլինինք մեր կարողութեան չափով Պարսկաստանում գլուխուած Ասորոց և Հայոց խաչակիր եկեղեցիներին, առանց նոցա պատմական ինքնուրոյնութեանը վնասելու, ինչպէս այդ յաճախ տրել են գժբաղգարար Պրեսրիտերեան միսիոնարները»: Մեզ յայտնի է, թէ ինչ միջոցներով մտածում է նա օգնել արեւելեան եկեղեցիներին. գիտենք միայն, որ նորա մօտ կան չափահաս հայ և ասորի տղաներ, որոնք գերմանական կրթութիւն են ստանում, և որ նա պաշտպանում է Գերմանիայում հայ ուսանողների նպատելու գաղափարը, որպէս զի կրթութիւն ստանալուց յետոյ նոքա գործեն, անկախ իրենց սեփական եկեղեցու և ժողովրդի սպասաւորութեան համար:

Նորա ասելով չորս երիտասարդ աստուածաբաններ պատրաստ են արդէն հանդուցեալ Աէօցլէի օրինակին հետեւելու և մահմետականների մէջ քարոզելու և նա մօտ օրերս պէտք է Երևան եկած լինէր միւս միսիոնար Դր. Յերվիկի հետ խորհրդակցելու, թէ ուր հարկաւոր կլինի տեղափոխել այժմ իրենց գործունէութիւնը:

Միւսնոյն ժամանակ նա ջանք է գործ գնում մահմետականութեան այս միսիոնը հիթանոսների մէջ գործող միսիոնարական ընկերութիւնների մի ճիւղը դարձնելու ռազարութիւն հրաւիրելով այն հանգամանքի վերայ, թէ ինչպէս մի քանի երկրներում օրէցօր առաջ է գնում մահմետականութիւնը ի վնաս քրիստոնէութեան և թէ ինչպէս նա դարերի ընթացքում ամբողջ երկիրներ խլել է քրիստոնեաների ձեռքից, անապատ դարձրել և պահում է գեռ ընդարմացած իւր անտանելի լուծի ներքոյ: